

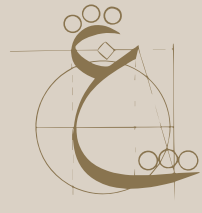
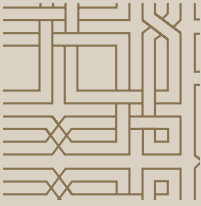

kadim

SAYI / ISSUE 4 · EKİM / OCTOBER 2022

04

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

Double-blind peer-reviewed open-access academic journal published semiannually (April and October) in the fields of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 4 • EKİM | OCTOBER 2022

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 113, Serdivan/Sakarya (Turkey) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu/Fatih/İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2022

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atınlı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracacağı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

Dergi Park

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Selim KARAHASANOĞLU | Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi
Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ
TURKISH LANGUAGE EDITOR

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ EDİTÖRÜ
LAYOUT EDITOR

Hasan Hüseyin CAN | İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

SOSYAL MEDYA EDİTÖRÜ
SOCIAL MEDIA EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Avcı, Remzi. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi.*

İSTANBUL: KETEBE
YAYINLARI, 2021. 372 SAYFA.
ISBN: 9786257587495.

MUSTAFA GENCER*

ÖZ ABSTRACT

Bu yazı Remzi Avcı'nın *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi* başlıklı eserini tahlil etmektedir. Yazı boyunca eserin muhtevası özetle tanıtılmakta ve Alman oryantalizminin aktörlerinden Carl Heinrich Becker (1876-1933) ile Martin Hartmann'ın (1851-1918) Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine dair görüşleri analiz edilmektedir. Kitap Becker ve Hartmann örneğinde Alman oryantalizminin siyasallaşmasını Osmanlı toplum ve siyasetini merkeze alarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman Oryantalizmi, Carl Heinrich Becker, Martin Hartmann, Osmanlı Devleti, İslam.

This paper reviews Remzi Avcı's *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi* [*German orientalism between myth and reality*]. It surveys the contents of the book briefly and strives to analyze German orientalism according to the ideas of two German intellectuals and bureaucrats, Carl Heinrich Becker (1876-1933) and Martin Hartmann (1851-1918) in the late Ottoman Empire. The book analyzes the politicization of German orientalism in the context of Ottoman politics and society according to the ideas of Becker and Hartmann.

Keywords: German Orientalism, Carl Heinrich Becker, Martin Hartmann, Ottoman Empire, Islam.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

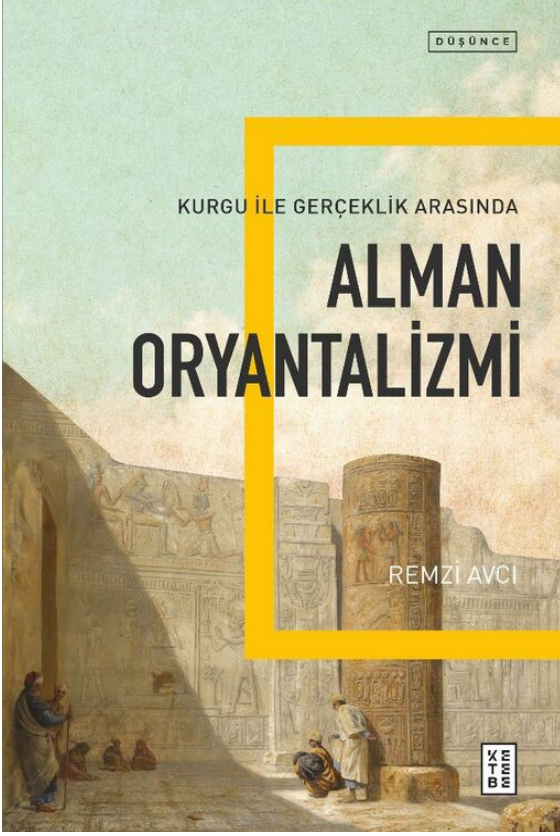
Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | *Article Type: Book Review*
Geliş Tarihi: 26 Nisan 2022 | *Date Received: 26 April 2022*
Kabul Tarihi: 8 Temmuz 2022 | *Date Accepted: 8 July 2022*

ATIF | CITATION

Gencer, Mustafa. "Avcı, Remzi. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*". *Kadim* 4 (Ekim 2022), 115-120.
doi.org/10.54462/kadim.1109322

* Prof. Dr., Friedrich Schiller Jena Üniversitesi, Din ve Eğitim Araştırmaları Merkezi, mustafagencer1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9120-1654.

Yaklaşık on yıldır Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih bölümünde görev yapmakta olan Avcı, gerek yüksek lisansını Almanya'nın Darmstadt Üniversitesi'nde yapmış olması, gerekse doktora çalışmaları esnasında misafir araştırmacı olarak Giessen Üniversitesi Tarih bölümünde bulunması hasebiyle Alman kaynaklarına ve tarih metoduna aşinalığını çalışmasında ortaya koymuştur. Yazar kitabın içindekiler kısmında kitaptaki sekiz bölümü numaralandırmadığı ve bölümlerin başına da hangi bölüm olduğunu belirtmediği için okurun bu tasnifi yapması icap etmiştir. Az sayıda Türkçe ikincil kaynaklardan da yararlandığı kitabın sonuna araştırmacıya kolaylık sağlayan isim ve konu dizini (s. 369-372) eklendiği görülmektedir.

Edward Said'e göre 1800'lerden itibaren üretilen yüz bine yakın Doğu araştırması ile "Doğu"yu kendi ötekisi olarak kurgulayan

geniş Avrupa'nın aksine siyasal birliğini geç tamamlayan Almanya, yazara göre, sömürgeci hegemonyal bir oryantalizm üretmemiştir. Fakat buna mukabil, Alman oryantalistler teolojiden filolojiye uzanan başka bir gelenek yaratmışlardır (s. 15). Almanların Doğu'yu siyasal keşifleriyle Alman oryantalistler de arkeoloji merkezli kadim oryantalizm geleneğini kültüre yöneltmişlerdir. Bu yönelimi şekillendiren ve Almanya'da İslam bilimlerinin kurucusu sayılan Carl Heinrich Becker (1876-1933) ile modern Doğu'yu antropolojik ve sosyokültürel boyutta Alman oryantalizmine katan Türkolog Martin Hartmann'ın (1851-1918) görüş ve çalışmaları eser boyunca detaylı olarak incelenmiştir. Her ne kadar yazar, çalışmasında Becker ve Hartmann'ı Alman oryantalizminin kurucuları olarak belirtiyorsa da onun selefleri Theodor Nöldeke ve Ignaz Goldziher modern İslam bilimlerinin kurucuları olarak bilinmektedirler. Bu alanda Becker'in en büyük katkısı Weimar Cumhuriyeti dönemindeki üniversite reformu ile ilgilidir.

Remzi Avcı, doktora tezi olarak incelediği konu hakkında yaptığı literatür taraması kısmında (s. 27-40) Littmann, Fück, Paret gibi kadim yazarların yanı sıra Mangold-Will, Hanisch, Hagen, Hartmann ve diğer yakın dönem araştırmacıların eserlerini tanıtmış ve onlardan yararlanmıştı. Ayrıca bu bölümde Becker ve Hartmann hakkında yapılan biyografi çalışmaları ve diğer araştırmalar tanıtılmıştır. Yazar çalışmasını, Alman kütüphanelerinde tespit ettiği bu iki isim hakkındaki çalışmalara, Hartmann'ın Halle'de bulunan Alman Doğu

Araştırmaları Derneği'nde ve Becker'in de Berlin'deki Prusya Kültür Varlıkları Gizli Devlet Arşivi'ndeki terekeleri ile Alman Dışişleri Arşivi'ndeki ilgili dokümanlara dayandırmıştır (s. 345-367). Kaynakçasında 2014 ve 2018 yıllarına ait iki internet erişimi oluşu ve kitabın yayınlandığı 2021 yılı dikkate alındığında eserin oldukça uzun bir araştırma sürecine dayandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın özgünlüğüne engel teşkil etmemekle birlikte, bu uzun yayım sürecinde konuyla ilgili çalışmalar yapan Samuel Krug, Malte Fuhrmann ve Thomas Bauer'in eserleri görülmemiştir. Avcı, Alman oryantalizminin siyasallaşmasını Becker ve Hartmann örneğinde Osmanlı toplum ve siyasetini merkeze alarak incelemekte ve her ikisinin yaşadıkları dönemin siyasal atmosferinden etkilendiklerini vurgulamaktadır.

Yazar, birinci bölümde oryantalizmi siyasi-askeri ve filolojik-felsefi olarak Ortaçağ'a kadar geri götürmekte, Haçlı Seferleri ve İncil araştırmalarıyla ilişkilendirmektedir. Şark dünyası ile gelişen ticari ilişkiler ve sömürgecilik Avrupa'da oryantalizmin devlet tarafından teşvikini sağlamıştır. Nitekim Avrupa'da yoğunlukla 19. yüzyılda Şark araştırmalarına mahsus kurulan akademileri İngiltere ve Amerika'daki benzer oluşumlar takip etmiştir. Bu merkezlerde üretilen oryantalizm bilgisi, Batı'nın Doğu'daki siyasetinde işlevsel siyasi bilgi haline dönüştürülmüştür. Fransa ve İngiltere'nin akabinde oldukça geç bir dönemde, 19. yüzyılın sonunda, Almanya da *Weltpolitik* (Dünya Politikası) çerçevesinde oryantalizmi keşfetmiştir (s. 64-72).

Kitabın ikinci bölümünde ise İslam'a bir kültür olarak yaklaşan Becker'in biyografisi ele alınmıştır. Arapça ve Süryanice bilen Becker, 1908-1913 yılları arasında Hamburg Sömürge Enstitüsü'nde çalışmaya başlamadan önce Osmanlı, Mısır ve Sudan'da bulunmuştur. Akabinde Bonn Üniversitesi'nde profesör ve "kültür bakanı" olarak görev yapmıştır. Başlangıçta Orta Çağ İslam tarihi ve kültürünü bilimsel olarak inceleyen Becker, Alman sömürgeciliği ile birlikte önce Afrika, Cihan Harbi ile de Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye'ye odaklanmıştır (s. 82).

Avcı kitapta incelediği ikinci figür olan Hartmann hakkında henüz monografik çalışma yapılmamış olduğunu belirterek, ona dair bir dizi bilgi sunmuştur. Buna göre Hartmann teolog olarak başladığı eğitimine 1871'de Leipzig Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünde devam etmiş; 1876-1887 yılları arası İstanbul ve Beyrut Alman Konsolosluğu'nda tercüman olarak, akabinde ise 31 yıl Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde (Seminar für Orientalische Sprachen: SOS) görev yapmıştır. Kitabın diğer figürü Becker da burada eğitim almıştır. Hartmann, "bir coğrafyaya egemen olmanın en etkili yolu oranın bilinmesidir" prensibinden hareketle bir topluma tarih, inanç ve hukuk ile nüfuz edilebileceğini düşünmekteydi (s. 90-92). Çok dilli bir oryantalist ve filolog olan Hartmann modern İslam araştırmalarını, kurucusu olduğu İslam Bilimleri Araştırma Derneği'nde (Deutsche Gesellschaft für Islamkunde: DGI) yürütmüş; İslam kültür tarihi, Abdülhamid, Jön Türkler ve Osmanlı toplumu üzerine yazmıştır. Avcı kitabında bu yazıların konu ve ayrıntılarını sunmamıştır. Bu görüşlerin ayrıca tefrikası faydalı olabilir.

Kitapta her iki figüre ait belirli konulara dair görüşler art arda sunulduğundan kitap izleğinde bir değerlendirmeye bağlı kalınmıştır. Bu bazen aynı bölüm içinde karşılaştırmalı analizleri açıkça ortaya koymak açısından faydalıdır. Becker İslam bilimlerini oryantalizmin ötesinde, bir metodoloji ile inşa etmiş ve bir disiplin olarak kurumsallaştırmıştır. Öte yandan

Hartmann, modern İslam bilimlerine sosyolojiyi dahil etmiş ve Alman oryantalizminde reel bir alan olarak görmüştür.

Üçüncü bölümde Avcı, Alman oryantalizminin devlet desteği ile ve enstitü, dergi ve dernekler yoluyla nasıl kurumsallaştığını ele almıştır. Fransız, Avusturya ve İngiliz örneklerinden hareketle diplomat ve sömürgeci aktörleri yetiştirmek üzere kurulan Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü (SOS), Hamburg Koloni Enstitüsü (HKI), İslam Bilimleri Araştırma Derneği (DGI), 1886'da kurulan arkeolojik kazılar yürüten Önasya Derneği (Vorderasiatische Gesellschaft) ve 1898'den itibaren *Şark Literatür Dergisi* (*Orientalische Literatur Zeitung* – OLZ) ve benzeri oluşumlar Almanya'nın Bağdat Demiryolu yapım imtiyazını almasıyla artarak yoğunluk kazanmıştır. 1894'te Heidelberg'te Doğu Enstitüsü, 1900'de Leipzig'te Sami Dilleri Enstitüsü, 1905'te Münih'te Sami Filoloji Enstitüsü ve 1908'de Hamburg Koloni Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurumlar, Doğu kültür ve geleneklerine yoğunlaşmış; söz konusu bölgelerde çalışacak uzman, tercüman vb. kadronun yetişmesine odaklanmıştır.

Bu kurumsallaşmanın diğer unsuru olarak, aradan geçen yüz yıldan fazla zamana rağmen yayın hayatına devam eden dergilere de kitapta yer verilmiştir. Becker, 1910'da bilim olarak İslam ve modern Doğu ile ilgili yayınlar yapmak üzere *Der Islam* dergisini kurmuştur. Hartmann ise 1912'de DGI bünyesinde Alman siyasetini temellendirmek için Osmanlı-İslam karşıtı önyargılarla mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Almanya yanlısı Ahmet İhsan ve Halide Edip gibi entelektüellerle iletişime geçen Hartmann da İslam Dünyası dergisini (*Welt Des Islam*) 1913'te çıkarmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şark İstihbarat Birimi'nin yayın organı olan *Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für Orient* dergisinin 1915'te yayın hayatına başladığı belirtilmektedir. Kitap Alman şarkiyatçılarının çalışma sahalarında benzer faaliyetlerde dahi koordinasyonsuzluğu ve karşılıklı rekabetine vurgu yapmıştır (s. 131).

Dördüncü bölümde eser, Alman oryantalizmi ve İslam karşılaştırması yapmaktadır. Burada Doğu ve İslam, Batı'daki genel algıyla bütünlük olarak despotizmin, monarşinin, tembelliğin ve fanatikliğin merkezine konularak ötekileştirilmiş ve klasik oryantalist bakışıyla Batı tarafından medenileştirilmesi gereken ve buna da hazır olan bir yapı gibi aksettirilmiştir. Becker'e göre İslam dünyevi yaşantıyı ve bedeni önemsemeyerek ona ibadetin gerektiği kadar değer vermiş, özgür düşünce ve vücut kültürü konusunda Hıristiyanlığın geçirdiği dönüşümü başaramamıştır. Her iki yazar da İslam'ın sekülerleşmesi konusunda fikir birliği içindedirler ve bu yaklaşım onların düşünce dünyaları açısından anlaşılır bir durumdur (s. 171).

Beşinci bölümde Avcı, öteki olarak Osmanlı'nın Becker ve Hartmann tarafından nasıl tasvir edildiğine değinmektedir. Tanzimat sonrasında devletin tebaa arasında eşitliği sağlama çabalarına karşın Müslümanların eski alışkanlıklarından vazgeçemediklerine işaret eden Becker'e göre, Osmanlı toplumunda Türklerin siyasi gücü gayrimüslimlerin ise iktisadi gücü ellerinde bulundurmaları yaşanan etnik sorunların temel sebebidir. Türk olmayan Müslüman unsurlar, ona göre, iktidardan pay alarak Türklerin konumunu güçlendirmişlerdir. Becker Türk milliyetçiliğinin İmparatorluğun parçalanmasında etken bir rol oynadığını, Arap coğrafyasının kaybının Türklerde Balkanların kaybı kadar manevi hasar bırakmadığını iddia etmiştir (s. 178-181). Hartmann ise Türkleri kültürden yoksun, ganimet ve fetih peşinde koşan askerler olarak tasvir eder. Ona göre 1908'de 24 milyon Osmanlı nüfusunun sadece 7

milyonu Türklerden oluşmaktadır. Hartmann Osmanlı'nın bir Türk devleti olarak varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmektedir. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ittifakının başlamasıyla bu keskin ifadeler son bulmuştur (s. 194-195). Hartmann'ın benzer şekilde, taraftar olduğu Arap milliyetçiliği ve Arap bağımsızlık hareketinden de savaş döneminde vazgeçtiği anlaşılmaktadır (s. 200).

Yukarıda aktarılan görüşlere mercek tutulduğunda Osmanlı toplumu hakkındaki tahlilleri daha tutarlı olan Becker'e kıyasla, Hartmann uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında bulunduğu halde oryantlizmin ötekileştirici söyleminden kurtulamamış, çalışma sahası ve coğrafyası için özgün bir yaklaşım geliştirememiştir. Gerek Hartmann gerekse Becker Osmanlı-Alman İttifakı akabinde söylemlerinde dengeli bir çizgiye evrilmişler, siyasal ittifakı zedeleyici görüş serdetmekten imtina etmişlerdir. Bu durum onların söylemlerinin subjektif ve dönemsel politik mülahazalara göre şekillendiği izlenimi yaratmaktadır. Kitabın çıkarsadığı bir araştırma alanı olarak henüz çalışılmamış Hartmann biyografisi bir telif çalışması olarak araştırıcısını beklemektedir.

Kitabın altıncı bölümünde Avcı, Becker'in modern devlet idealini ve Hartmann'ın hayal kırıklığını ele alır. Becker, Jön Türkleri ortaya çıkaran iki akımdan ilkinin 3. Ordu'da görev yapan askeri çevreler, diğerinin ise daha çok yazı faaliyetleri yapan Avrupalı sürgün siviller olduğu görüşündedir. Modernizm tartışmalarının ve Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet çerçevesindeki reform girişimlerinin toplumsal talep ve zeminden yoksun olduklarından başarısız olacaklarına inanmaktadır (s. 211-212). Jön Türklerin ancak 1912 sonrası uzun ve çetin savaşlardan dolayı İslam'ı söylemlerine eklemeye mecbur kaldıklarını belirtir.

İttihatçıların savaş yıllarında panislamizmi siyasal bir araç olarak kullandıkları hususunda Becker ile hemfikir olan Hartmann, çoğulcu toplum ideali açısından hayal kırıklığını dile getirmektedir. Jön Türklerin Osmanlı toplumunu dönüştüremediklerini, güçlü muhalif rakip bir parti oluşumunu bloke ederek Avrupa ruhuna ihanet ettiklerini ve tamamen başarısız olduklarını düşünmektedir. Onun bu fikirleri Alman dışışlarının tepkisini çekmiştir (s. 228).

Yedinci bölümde Avcı, Becker'in Almanya'nın İslam politikasını sömürgelerindeki Müslümanlar ve Osmanlı ittifakı olarak iki ayrı kategoride değerlendirmektedir. Osmanlı'nın panislamizm siyaseti Avrupalılarca kendi iç hukuklarına bir saldırı olarak algılanmıştır. Becker'e göre Almanya yönünü Osmanlı'ya çevirerek, barışçıl bir reform politikası takip etmelidir. Becker, 14 Kasım 1914'te Osmanlı'nın savaşa girişinden 15 gün sonra ilân edilen "cihad"ın işlevi konusunda kuşkuludur. İlân metnini kaleme alan Şeyh Şerif et-Tunusi diplomat-oryantalist Emil Karl Schabinger von Schowingen ile Berlin'e getirtilmiş, yazdığı cihat risalesi Hartmann yardımıyla Almancaya tercüme edilerek Alman kamuoyu iknaya çalışılmıştır (s. 248-249). Bilinçli bir İslam stratejisinin İslam'ı tehlike olmaktan çıkaracağını düşünen Hartmann'ın savaş yıllarında Türklere karşı tavrı da değişime uğramıştır (s. 268).

Alman yayımlılığının kültürel öğelerle desteklenmesi taraftarı olan Becker, misyonerlik ve okullaşma yoluyla İngilizler örneğindeki gibi bir kültür politikası geliştirilmesini savunur. Bu bağlamda kurulan dernekler Alman Önasya Komitesi, Alman-Türk Derneği ve bunların yanı sıra kurulan alan dergileri Alman sömürgeciliğinin öncü kurumları olarak görülmüşlerdir. Ona göre, Osmanlı coğrafyasında kurulması düşünülen her düzeydeki Alman okulları da Osmanlı toplum yapısına uygun ve kurumları ile iş birliği halinde düzenlenmelidir. Buna

mukabil Hartmann Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki ekonomik yatırımlarının sosyal refahı arttıracığı ve bazı kültürel değişimleri ve geçişkenlikleri tetikleyebileceğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hartmann, okul çalışmaları kadar yerel Arap basınına etki edilmesi ve Suriye'de aktif olunmasının önemine işaret etmiştir (s. 280-285).

Kitabın sekizinci ve son bölümünde panislamizme oldukça uzun yer verilmiştir. Kavramın ilk kez, "İttihad-ı İslam" olarak 1860'larda Osmanlı aydınları Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından kullanıldığı ve genelde Müslümanlar arasında birlik, Batı karşısında tek bir liderin yönetiminde birleşme gibi kültürel-siyasal anlamlar içerdiği belirtilmiştir (s. 288-290).

Panislamizmin Avrupalıların sömürgeciliğine karşı ortaya çıktığını ve İstanbul'un siyasi Mekke'nin ise dini boyutunu temsil ettiğini ileri süren Becker, 1914'te *Deutschland und der Islam* (Almanya ve İslam) çalışması ile on yıl önce şüpheyle karşıladığı panislamizmi meşru müdafaa olarak desteklemeye başlamıştır (s. 320). Hartmann ise "Der Islam 1907" başlıklı yazısında kavramı siyasi bir kurgu ve ütopya olarak görürken, 1915'te savaş ve ittifak şartlarında kaleme aldığı "Deutschland und der Heilige Krieg (Almanya ve Kutsal Savaş)" başlıklı yazısında Müslümanların bireysel olarak beraberliğinin önemine vurgu yapmıştır (s. 323-324).

Sonuç bölümünde yazar, çalışmasının Said'in eksik bıraktığı Alman oryantlizmini ve onun sömürgecilikle ilişkisini incelediğini ileri sürmüştür (s. 343-344).

Genel olarak söz konusu çalışma sonunda başarılı bir eser ortaya konulduğu, hatta gelecek projeler ve derinlemesine araştırmalar için yeni sahalara ortaya çıkmasına da katkı sunulduğunu belirtmek gerekir. Ancak iki aktör ve görüşleri ile sınırlı olan bu incelemede, Alman oryantlizminin Doğu coğrafyasındaki tesirine ve nasıl algılandığına dair analiz yapılmamıştır. Çalışmaya göre Hartmann ve Becker Batı bakış açısıyla İslam dünyasının sorunlarına çare aramışlar ve sahip oldukları birikimi gerektiğinde iktidarın hizmetine sunmuşlardır. Bu çabaları, onların düşünce dünyalarındaki önyargıları törpülemiş, İslam kültürüne karşı anlayışlı bir yaklaşıma evrilmelerini sağlamıştır. Lakin bu yaklaşımın güncel-pratik nedenlerden ötürü geliştirilmiş olduğu ortadadır. Osmanlıya dönük kültür çalışması, dönemin siyasal eğilimine uygun olarak sömürgeleştirmek yerine ekonomik nüfuz için altyapı oluşturmak maksadıyla yapılmıştır.

Kitapta görüşleri incelenen ve tematik olarak karşılaştırılan Becker ve Hartmann'ın, sahayı ana hatlarıyla ve kapsamlı olarak değerlendirmeye namzet isimler olduğu açıktır. Sayıları giderek artmış olan dernek, dergi, enstitü, diplomat, gazeteci, ajan ve sair diğer aktörlerin de benzer istikamette çalışmalar yaptıkları ve Osmanlı coğrafyasında "Alman Kültür Alanı" inşa etmek için çaba sarf ettikleri ve oldukça mesafe kat ettikleri görülmektedir.

Yazarın önsözünde çalışmasına katkı sunan akademik meslektaşlarını zikretmemiş olması eksiklik olarak görülebilir. Avrupa standartlarında kaleme alınmış bir doktora çalışması olduğu için özellikle kullandığı tarz ve kaynaklar itibarıyla sanki Almanca yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş izlenimi uyandırmaktadır. Öte yandan sürükleyici tarzı ile zaman zaman hatırlatma babındaki tekrarların yerinde olduğu, eserin okuyucuda sanki daha devam edecekmiş gibi bir izlenim uyandırdığını da belirtmek gerekir.